

Művészet

SZUROMI PÁL

Rémek, remeklések és rébuszok

GOYA ÉS TÁRSAI A REÖK-PALOTÁBAN

A képzőművészet felkent császáraival csak nagy ritkán találkozhatunk. Mondjuk, egy kiadós, szerencsés nyugat-európai vagy amerikai túra alkalmával. Az utóbbi esztendőkből mégis egy jóra való fordulatot érzékelhetünk: most már a nagyok, az óriások egyre inkább a helyünkbe jönnek (lásd pl.: fővárosi Manet és társai, Van Gogh bemutatók, Szegeden Chagall, Dali tárlat). Hála a kulturális cserekapcsolatok áldásos felpezsdülésének. Az idei kánikulában is jóformán egymás sarkába értek a kivételes rangú kiállítások startolásai (augusztus 16. Debrecen, Művelődési Központ Galéria: Az igazi da Vinci; augusztus 17. Szeged, Reök-palota: Goya, Blake, Kondor Béla és a Kortárs szegedi művészet). Ilyenkor azért csak-csak felélénkülünk, minthogy a kiugró nimbuszoknak, az eredetiségnek tekintélyes vonzereje van. Nem csoda így, ha a szegedi premier egy népes, mozgalmas és populáris ceremóniának is bőven beillt. Annál is inkább, mivel ezzel a rendezvénysorral indult útjára az igényesen felújított, legendás Reök-palota (Rantal János tervező munkája).

Valóban: e száz éve született, különleges szépségű szecessziós épületet nemigen lehet szó nélkül hagyni. Szinte odatapad hozzá tekintetünk. Majd ingázni, bolyongani kezd, mivel roppant összetett, izgalmas létesítménnyel szembesülünk. Pedig a fiatalon elhunyt invenciózus építész, Magyar Ede mindössze csak huszonkilenc éves volt, amikor e merész, korszakos nivójú remekművet megtervezte (Reök Iván vízépítő mérnök, földbirtokos megrendelésére). Mert korántsem kézenfekvő egy hagyományos elvű klasszikus, eklektikus belvárosi milióba egy eleven térdinamikájú, érzékeny színes és részletgazdag palotát beilleszteni. Olyan ez, mintha megannyi mértanias franciakert társaságában egy spontán, öntörvényű angol kertforma is felbukkanna. És csakugyan: ez a hullámzó ritmusú, növényi ornamentikájú létesítmény akarva-akaratlan is felidézi bennünk, hogy itt vízjárta, folyó menti településen tartózkodunk. Közben a festői, szobrászi és építészeti hatások bravúros összjátékával a művészi, emberi létezés szintetikusabb eszméiről is megkapó képzeteket nyerünk.

Ahogy ez a jelenlegi tárlatok kapcsán is óhatatlanul eszünkbe villan. Már csak a találoán kifüggesztett poétikai munkák okán is. A spanyol és egyetemes művészet monumentális képviselője, *Francisco Goya* pedig szinte élete végéig csiszolta, váltogatta kifejezési eszközeit (1746–1828). Számára a könnyed, rokokó életkép vagy a természetelvű, atmoszférikus láttatás éppúgy kikerülhetetlennek bizonyult, akár az iszonyatos erejű fekete festmények megalkotása, nem is szólva vitális, szürreális rajzsorozatairól (l.: *Caprichos* /*Szeszéyek, ötletek*/, *A háború borzalmai*, *Bikaviadal*, *Balgaságok*, *Közmondások*). Ő egyaránt felvállalta romantikus és realista, historikus és megejtően korszerű természetét. Vagyis rendhagyó, már-már időtlen személyiség. Aztán *William Blake* (1857–1827) és

Kondor Béla (1931–1972) műfaji sokoldalúsága is eléggé közismert, miként ez alkalmanként a kortárs szegedi alkotóknál is visszaköszön. Persze e változatos, tartalmas bemutatónak ilyenképp is akad analóg, összekötő szála. Egészében ugyanis a mitikus, figurális grafikák uralják a terepet. Ráadásul Kondor mélységesen tisztelte Goya fantáziáját, egyben Blake költői eredetiségét is. Épp tőle kölcsönözte pályája programját, amely szerint:

„Rendszert kell alkotnom, különben más rendszere igaz le.
Nem okoskodni és hasonlítgatni fogok, az én dolgom a teremtés!”

(Jeruzsálem, I. fejezet)

Okoskodni, tudálékoskodni? Pont egy szemérmetlenül nagyfülű, köpenybe bújtatott számár figura került a rendezvények plakátjára. Más szóval: egy jellegzetes, szatirikus motívum az itteni Caprichos sorozatból. Ötletes, hatásos kiemelés. Hisz a fanyar, ironikus, kritikus hangvétel jókora szerepet kap a mostani kiállításokon. Más lapra tartozik, hogy Goya esetében közel sem nyilvánvaló befognunk e parabolikus, tragikomikus szemléletet. A jelenlegi rézkarcok megszületésekor tudniillik az alkotó a király tekintélyes festője (1799). Ekkor már karakteres, szuggesztív egyéni meg családi portrék, gyönyörű nőábrázolások s talányos csoportképek állnak mögötte. És most főként az utóbbiak a legtanulságosabbak. Köztük a *Húshagyó kedd* mozgalmas, vészjósló jelenete, ahol az élet- és haláltáncot lejtő jelmezű sokaság fölött egy démonikus, sötétlő emberfej vigyorog a központi transzparensen. Mintha maga Mefisztó derülne az emberi létezés féktelen szélsőségein, az ösztönös impulzusok hatalmán. Másrészt a levegőbe dobott, kinevetett *Szalmabábu* is megerősíti ezt az elkomorodó, hitevesztett emberképet.

De honnan ez a távolságtartó, szkeptikus és játékos fölényű valóságlátás? Elvégre az alacsony sorból jött, vidéki festőnövendék úgyszólván mindent elért, amire egy magafajta szorgos, nehézkes fiatalember vágyakozhat. Harmincévesen már ott serénykedik a madridi királyi szőnyegfestő műhelyben, tíz évre rá pedig ő az uralkodó képzőművésze. Ezzel magánélete, anyagi helyzete is szépen normalizálódik, s nap mint nap ott forgolódik a legelőkelőbb, legintellektuálisabb körökben. Itt azonban a franciás, felvilágosult szellemiség fogja meg leginkább. Ami gyökeres ellentétben állt spanyolosan vitális, ösztönös természetével, miképp hazája kaotikus, feudalisztikus viszonyaira is szükségszerűen rávetült. Lényegében e tudati, szemléleti pálfordulásból adódik, hogy innentől egy feszültségtelibb, mélyebbre látó és kritikusabb hangú Goyáról kell tudomást vennünk. Annál is inkább, mivel a korosodó művész időközben súlyosan megbetegedett, majd a hallását véglegesen elveszítette. Úgy néz ki hát: e kivételes sorsú, hosszú életű alkotónak egy-egy rendkívüli profilú testi és szellemi metamorfózison kellett átesnie, hogy sziporkázóan gazdag, elementáris teremtő ereje mind, mind kirobbanjon belőle.

Akár egy hatalmas léptékű, fortyogó belsejű tűzhányóból.

Így van ez akkor is, ha a rézkarc, a sokszorosítható grafika aligha tartozik a robusztusabb műfajok közé. A Caprichos sorozat megalkotása, megjelentetése mégis erkölcsi, kulturális unikumnak számít a XVIII. századvég Spanyolországában. Mert itt nemigen akad hagyománya a szókimondó, társadalomkritikus és parabolikus kifejezésnek. Legfeljebb az irodalomban, a színjátszásban. A képzőművészetben sokkal inkább a németalföldiek, az angolok az úttörők (lásd pl.: P. Brueghel, aztán Hogarth szellemes munkáit). Ennélfogva az elszántan kutakodó, hagyományteremtő Goya onnan veszi formai, szellemi

példázatait, ahol rokonszenves, nívós megoldásokat talál. Mindenesetre Rembrandt lakonikus, mélyenszántó emberismeretét ugyanúgy csodálta, akárcsak Velázquez lángelméjét. A holland nagymestertől azonban merőben idegen volt a szisztematikus, sorozatszerű vizsgálódás, egyúttal a komikus tolmácsolás is. Amit azért a korábbi alkotókról és környezetük egészéről már nem mondhatunk el (l.: Hogarth: Divatos házasság, A szajha útja, Az aranyifjú útja sorozatokat).

Ennek dacára a Szeszélyek 80 lapos összeállítása – amely itt szerepel először teljes egészében – meglehetősen szuverén esztétikai arculattal bír. A kitűnő rajzoló felhasználja ugyan a tematikus, narratív szerkesztés elemeit, csak távol áll tőle a szorosabb logikájú, didaktikus vonalvezetés. Ám ennél is mérvadóbbnak tekinthetjük grafikai hitvallását, amely pont művészi felfogására vonatkozik. *Az ész álma* vízióján ugyanis átlószerű, alvó figurát érzékelünk, mögötte pedig röpke, baljós állatfajták nyüzsögnek. Minthogy *Az ész álma* – folytatódik a címadás – szörnyeket szül. Ezzel aztán Goya kerek-perec ki-mondja: számára az önkéntelen álmokképek, a fantazmagóriák, a tudatalatti sugallatok épp olyan fontosak, akárcsak a józan tapasztalatok. Amivel máris Freud és a szürrealisták progresszív előfutárává válik. Hisz karakteresen újszerű, expresszív lapjaival olyanféle tágas, látnoki körképet formál hazája emberi viszonyairól, ami egyszerre félelmetes, komikus és részben kortalan érvényű. Baudelaire is úgy véli: ő „... megteremtette a valóságos iszonyatosat. Szörnyei elevenek, életképesek. Senki sem mert még ilyen mélyen behatolni a képtelenségek birodalmába”. (Rita de Angelis, Paul Guinard: Goya. Corvina Kiadó, Budapest, 1987. 12.)

Életképes képtelenségek? Goya csakugyan a földközeli paradoxonok zseniális megalkotója. Míg Hieronimus Bosch fantasztikus látomásain mindenekelőtt a szárnyaló képzelet dominál, addig spanyol utódja jóval reálisabb, plasztikusabb és alvilágibb színezetű. Ő kimondottan szánalmas színházi komédiának tekinti az emberi viszonylatokat, ahol a legkülönbözőbb egyének még önmagukat sem ismerik igazán. Innen adódik, hogy nála a buta, babonás konvenciók, a haszonleső érdekek, az öntetszelgő hiúságok és az élveteg ösztönök irányítják a halandók életét. Itt van mindjárt egy meghökkentő jelenet, a *Mire nem képes egy szabó* nevezetű alkotás. Ahol a térdeplő, esengő figurák olyanféle áhítattal tekintenek fel a robusztus, széttárt kezű alakra, mintha az valódi hatalmasság lenne. Holott csak egy ruhába bújtatott fa motívummal van dolgunk. Úgyhogy a látszatok hajmeresztő, kísérteties világa – sugalmazza a felvilágosult alkotó – afféle csúszó-mászó lényekké alacsonyítja a jámbor teremtményeket. Ne feledjük: itt azért egy szégyenletesen elmaradott, inkvizícióval terhes országban tartózkodunk.

Más kérdés, hogy Francisco Goya rajzi nyílveszői az egyházi személyeket is irgalmatlanul célba veszik. A *Szent hivatal* című többretegű rézkarcon a magasztos és alantas képzetek leleményes összevegyülése zajlik előttünk. Úgy néz ki, akárha a lenti, kentaurszerű ivadékoknak igazság szerint a felsőbbrendű püspöki tanításokhoz kellene eljutniuk. Csak-hogy a méltóságos püspöksüvegek alól ugyanolyan ordenáré számárfülek ágaskodnak ki, mint amilyenekkel a tanítványok is rendelkeznek. Szóval: Vak vezet világtalant, ahogy ezt már Breughel is megfogalmazta. Talán ennyiből is kiderül: az alkotó nézőszögében az előkelő, intellektuális rétegek képviselői ugyanúgy helyet kapnak, mint a mindennapi, kiszolgáltatott emberek. Számára a házasságtörés vagy a kerítés praktikái épp oly érdekesek, tanulságosak, akárcsak a parázna testiség, a prostitúció leletei. Nála a rafinált, haszonleső

örömlányok alig várják, hogy mielőbb kiséprűzzék csapodár vendégeiket. Akik ilyenkor *Már meg vannak kopasztva*, méghozzá elég csúfondárosan. Legalábbis így fogalmaz a kritikus szemű művész. Sőt eme szentségtelen témába is beilleszti a kéjsóvár szerzeteseket. Persze mindez csak tematikai, gondolati ízelítő, semmi több.

Közben alig-alig szóltam eddig e magányos, sziporkázó mester formai sajátosságairól. Pedig ezúttal is egy mives, öntörvényű grafikussal találkozhatunk. Aki ugyan alkalmanként a hagyományos, romantikus tömegjelenetekre aspirál, noha korántsem ez a lényegi jellemzője. Inkább az összefogott, lakonikus jelenetezés. És a környezeti jelzések is rendszerint a minimumra vannak redukálva. Amivel tényleg Velázquez és Rembrandt szellemi nyomvonalaira érkeztünk, amelyek majd Daumier, Picasso és a modernek törekvéseiben gyűrűznek tovább. Tudjuk: Daumier érzelmi elevenséggel kötődik a színházak, a cirkuszok parádés világához. Ez viszont már Goyánál is intenzíven tetten érhető, minthogy a nyitottabb, teátrális mozdulatoknak vagy a jelképi értékű, különleges tárgyi kellékeknek feltűnő becsületet ad. Mégis azt látjuk: itt a lírai kifinomultság éppúgy otthonosnak számít, akár a sötétlő árnyalatokból kiszökkenő drámai feszültség. S akkor még a szikárabb, vázaltszerűbb vagy dekoratívabb művek technikai, hangulati sokszólamúságát szóba se hoztam. Különböztet mindezt az adott közlendők súlya, természete differenciálja. Egyszóval: a tartalom.

Tényleg: a Caprichos sorozat tematikai, formai eredményeiben bizonyos számvető, összegező tendenciát is felfedezhetünk. Ez egyébként a későbbi, tragikusabb periódusokban amolyan bőséges nyersanyaggá, gondolati alapvetéssé vedlik át. Nem nehéz észrevennünk, hogy a gyönyörűen megfestett Maya hercegnő alakját, arcvonásait többször is megrajzolja, felidézi a művész. Habár a túlságosan esendő, csúfondáros meg groteszk figurák társaságában egyre jobban elhalkul a felemelő szépség és eszmeiség varázsa. Sőt az ügyeskedő, acsarkodó, veszekedő jelenetek sokaságával mindinkább előtérbe nyomulnak a lélekfaló félelem és az agresszivitás lidércei. Az alkotó időnként a börtönök poklára, máskor a gyermekevő szörnyekre hivatkozik (l.: *Elnyomta őket az álom, Van mit kiszívni*). Szepesi Attila mindenesetre remekül vizionálja ezt a démonikus világot, amikor így váltogatja jelzőit, fogalmait:

„Majmok s patkányok nyája emígy leszünk:
vakogva nyívó, kunkori szolganép.
Bagzó, tűzbélű, nyálacsorgató,
dögre-leső, kannibáli csorda.”

(Goya-capriccio, Forrás, 2000. 7–8. szám)

Innen pedig szinte nyilvánvaló átjárás adódik *A háború borzalmai* sorozathoz, amely látszólag az emberi kegyetlenség, állatiasság csúcsmozaikát dokumentálja. Ámde nincs megállás! Minthogy Goya az iszonyatos hatású *Szturnusz* megfestésével kérlelhetetlenül eljut az önmaga fajtáját felfaló emberi abszurditásig. Ez egyszerre személyes, katasztrofikus és profetikus remekmű (l.: Földényi F. László: *A lélek szakadéka*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993). Amit sajnós a modern történelem fölényesen visszaigazolt.

Amúgy a következő termekben csakugyan rábukkanhatunk egy-egy auschwitzzi tematikájú képre. Csak itt már a remekül összeállított, izgalmas és nívós *Kondor Béla* tárlaton nézelődhetünk. Ahol az emberért aggódó, etikus, példázatos műveknek hasonló hordereje

van, mint a Goya-bemutatón. Nem is értem egészen: a két rokon szellemű, szenvedélyes mester közé miért kellett beilleszteni a lírikus, finomkodó Blake összeállítását (J. Milton: Comusának illusztrációi). Ezzel ugyanis még jobban kiütözik a remek poéta narratív érzélgőssége. Igaz, megnyerően, hullámvonalasan, szecisen rajzol, de akkor is. Kondor grafikai és festészeti produkciói ellenben jelenleg is meggyőznek bennünket, hogy egy rendkívül koncentrált, mindentudó és stílussteremtő alkotóval állunk szemben. Neki a komoly, világképi rangú klasszikus elődök öröksége láthatóan többet jelent, mint az avantgárd irányzatok valamelyikének bekebelezése.

Mintha voltaképp egy historikus, bölcséleti bázisú korszerű látnokkal szembesülnénk.

Kézenfekvő hát néhány Goya analógiával rögvést előjőnnöm. Látható például: mindkét alkotó érdeklődését egyféle általánosabb tartalmú, közösségi irányultság predesztinálja. S főként az emberi minéműséget eldöntő sajátos határhelyzeteket tekintik perdöntőnek. Többek közt a magány vagy a társas lét, a lent és a fent pozícióit, majd a szépség és a rondaság vagy a háborúskodás és a béke kérdéseit. Számukra közel sem a hatalom értékrendje mérvadó: inkább igazmondásra, érdemi szabadságra törekszenek. Ez a gondolat- és tartalomcentrikus magatartás aztán formai, kifejezési eszközeiket is jócskán felkészíti. Mind Goya, mind Kondor előszeretettel bánik az archaikus, historikus meg a kortársi példázatok összeépítésével, ahogy a figurális léptékváltásokat is autentikusan alkalmazza. Gazdag, talányos művészetük mégsem a megejtő nosztalgiák vagy a méltóságos hierarchiák igazságát hirdeti. Ők sokkal inkább a drámai konfliktusok és az észveszejtő, komikus jelenségek összefonódásában észlelik korszakuk lényegi látteleit.

Persze analógiák ide, rokonságok oda: Kondor Béla mégiscsak a kortársunk. Már egész fiatalon iskolateremtő mester, mégis megannyi támadás, értetlenség övezi rövidre szabott pályáját. Ő azonban így is egy páratlan dimenziójú, befejezettnek tűnő életművet tudott létrehozni. És tényleg: e szűkös, kamara léptékű tárlaton is megérint bennünket a teljesség lehetete. Nem elég, hogy a lendületes, szellemes grafikák mellett a festmények is szóhoz jutnak, ám a rajzművész majd minden kifejezési formáját nyomon követhetjük. Hisz ő kétségtelenül ebben a legnagyobb. Habár festői remekléseiből is kapunk valamicskét. A lírai dinamizmusú *Forradalom angyalán* például az éltető, monumentális anyai lét egész a transzcendentális égi szférákkal érintkezik. Ide se a lovasok, sem az ágyúk tűzcsóvái nem bírnak felérni. Különben is narancsos, testmeleg tónusokban fürdik a képfelület: valami szeretetteljes, ünnepi mámorban.

S itt máris az alkotó fontos, jellegzetes motívumánál, az angyaloknál tartunk.

Hogy mi köze e misztikus, középkori teremtményeknek a társadalomkritikus, ironikus szemlélethez? Nos, Kondor alapvetően a jó és a rossz, a magasztos meg az alantas erők folytonos párharcában képzelel el az egyéni és a globális történeteket. Mintha örökös kihívásokból, megkísértésekből állna életünk. Lehangelőan fanyarkás azonban, hogy csak a legkritikább esetekben bírnak azonosulni a bennünk lakozó szelíd, jószágos angyalokkal. A *Cirkusz II.* például majdnem életképnek tűnik. Ami az egyik térfélen egy ócska masinát javítató, kalapos emberfia, az másfelől két pucér, erotikus leányzó. Majd a fallosz képzetű, elgörbült bádorgémény is felerősíti a parabolikus, szexuális képzeteket. Mintha valahogy gondok lennének belső, ösztönös energiáink minőségével. Azaz olyanféle mélyrepülésben leledzünk ezzel, mint a földön megjelenő kormos angyali teremtmény. Aztán az *Égi háború, égi csata* kozmikus víziójáról sem hiányoznak a csupasz nőalakok vagy

a nevenségesen erőlködő közkatonák. Közben a művésznak a pókháló mesteri csapdája is eszébe jut, amikor e felemás, világgraszoló ütközetet tolmácsolja. S mindehhez Bosch, Dürer és Picasso formaleleményeit is kiválóan ötvözi. Szóval: meghatóan igaza van Kondor Béla költői önvallomásának, elvégre „... fenyegetően eszes állatok késett ivadéka vagyok” (Boldogságtörödékek Vallomás című verséből).

De mit mondjanak, miről beszéljenek a még későbbi művésznemzedékek? Történetesen a jelenkori alkotók? Mert a vegyes műfajú *Kortárs szegedi bemutató*n alighanem ez is felvetődik bennünk. Pláne a fantasztikus, tartalmas Goya és Kondor tárlatok után. És itt csak-csak elakad a nyelvünk. Nem mintha csapnivalóan gyenge, érdektelen műegyüttessel találkoznánk. Dehogy (Nátyi Róbert művészettörténész válogatása és rendezése). Csak a mai tárgyformálók jelentős hányadát nem is annyira a tematikai, gondolati problémák foglalkoztatják igazán. Inkább a formai, anyagi és technikai progresszió kérdései. Ami természetesen nemzetközi, egyetemes jelenség. Szerencsére a Tisza menti alkotók közt is akadnak, akik imponáló ötletességgel, magas szinten képviselik az informel, a minimalista vagy az archaikus, vitális tendenciákat (pl.: Sejben Lajos, Sinkó János, Sándor Edit, Aranyi Sándor, Kiss Ferenc, Popovics Lőrinc). Aztán a hagyományosabb, tartalmasabb modernségnek is jó néhány mívesebb, igényesebb szószólója van (pl.: Novák András, Pataki Ferenc, Pacsika Emília, Szemerey-Kiss Balázs, Barta András). Egészében pedig a szuggesztív, expresszív formatartalmak uralkodnak a szegedi képzőművészetben. Különbözik egy árnyalattal feszesebb, tárgyilagosabb válogatás még jobban kidomboríthatta volna a város érdemleges esztétikai, vizuális pozícióját.

S ha már a szervezés, válogatás kérdéseinél tartok, akad itt egyéb megjegyzésem is. Kétségtelen ugyanis: többnyire ízléses, választékos elrendezés járja át az egymást követő kiállításokat. Mi több: Milos Forman avatott Goya filmjének folyamatos videós bejátszását igencsak szerencsés „betoldásnak” érzem. Jókora fenntartásaim vannak ellenben a művész grafikai remekléseit követő festészeti összeállítással. Főként az agilis helyi rajztanár rajongó, túlcizellált másolataival. Ezek már-már diletantizmusnak tűnnek az eredeti mester szomszédságában. Jó, belátom: ezzel Papp Katalin művészettörténész oldani, szélesíteni szerette volna a tárlat látókörét. Ám ez fölöttébb vitathatóra sikeredett. Miként az újjászületett Reök-palota ösztönművészeti központtá való minősítését sem értem teljesen. A város ugyanis mindenekelőtt a korábbi, eltékozolt képtár pótlására nyerte el a több százmilliósi állami támogatást. Nem pedig egy parádés küllemű, újabb művelődési központ megteremtésére. Még hozzá a Szabadtéri Kht. fennhatóságával. Ami azért mégiscsak fura, már-már paradox felállás. Mert nálunk már a közléptékű poliszok is adnak arra, hogy legalább egy-egy szuverén jellegű képzőművészeti bázissal rendelkezzenek. Innen viszont kérdésesnek tűnik, hogy az öntudatos, napfényes Szeged tényleg amolyan igazi nagyváros-e?